

Een oefening in medemenselijkheid

Michaïl Sjisjkin – Onvoltooide liefdesbrieven

Michaïl Sjisjkin is in 1961 in Moskou geboren. Hij had een Russische vader en een Oekraïense moeder. Zijn oudere broer heeft in de sovjetijd als politiek gevangene nog in strafkampen gezeten. Sjisjkin woont sinds 1995 in Zwitserland. Hij is getrouwd – voor de derde keer – en is een paar maanden geleden opnieuw vader geworden.

Sjisjkin heeft zich verschillende malen kritisch uitgelaten over het Poetin-regime: hij noemt het een piramide van misdadigers. Sindsdien worden de vertalingen van zijn boeken niet meer door de Russische fondsen gesubsidieerd. Desondanks gaat uitgeverij Querido ook de roman *Venushaar* – in mijn vertaling – uitbrengen.

Qua thematiek en taalgebruik is er duidelijk verwantschap met de grote Russische schrijvers uit de 19de en 20^e eeuw. Sjisjkin zegt zelf beïnvloed te zijn door Anton Tsjechov, Lev Tolsjoj, Ivan Boenin en Sasja Sokolov. ‘Van Tolstoj heb ik geleerd dat ik niet bang moet zijn om naïef te wezen,’ zegt hij in een interview.

Onvoltooide liefdesbrieven is, zoals de titel al aangeeft, een briefroman. Dat is een beproefd genre binnen de literatuur. Denk maar aan Rousseau’s *Julie, ou la nouvelle Héloïse*, waarnaar in het boek overigens expliciet wordt verwezen. Sjisjkin geeft echter een geheel nieuwe invulling aan het genre. Op het eerste gezicht lijkt het om een gewone correspondentie tussen twee geliefden te gaan: Sasja (Aleksandra) schrijft vanuit de Russische hoofdstad brieven aan haar Volodja, die zich ergens aan het front in China bevindt, waar hij deel uitmaakt van de geallieerde troepen die in 1900 de Bokseropstand moeten neerslaan. Volodja brengt op zijn beurt verslag uit over de ontberingen en verschrikkingen aan het front. Samen halen ze herinneringen op aan de tijd dat ze nog bij elkaar

waren. Maar al lezend merk je dat er iets mis is met de tijd. Terwijl Volodja als het ware pas op de plaats maakt in 1900, gaat Sasja's leven gewoon door – tot diep in de twintigste eeuw. De geliefden blijven elkaar schrijven, ook al krijgen we op pagina 81 te horen dat Volodja is gesneuveld. De verhalen blijven komen. De hele roman is eigenlijk een mozaïek van verhalen.

In het Russisch heet de roman *Pis'movnik*; dat betekent: brievenboek. Bedoeld is het soort brievenboek dat in de 18de en 19de eeuw erg populair was en waarin voorbeelden stonden van hoe je een brief moest schrijven. Schrift, schrijven, woord, taal – dit zijn de sleutelbegrippen in deze roman. Zolang je elkaar maar schrijft en zolang je blijft beschrijven wat er om je heen gebeurt, gaat er niets verloren – ja, zelfs de dood wordt dan buiten spel gezet. Het gaat om de taal. 'Alles rijmt op alles in de wereld,' schrijft Sasja aan haar Volodja.

Sjisjkin is geen schrijver die bewust het perfecte nastreeft. Hij maakt juist een deugd van het imperfecte, het onvoltooide, het onaffe – omdat dat het meest beantwoordt aan de werkelijkheid die hij probeert te beschrijven. De werkelijkheid wordt er authentieker door. Dit sluit aan bij het idee van het mozaïek: losse fragmenten, associaties, terugblikken, krantenknipsels, sprookjes en nieuwsberichten.

Ook een vertaler is voortdurend in de weer met fragmenten, met het onaffe: het is een kwestie van (her)schikken en schaven, zoeken naar het juiste woord, de juiste toonzetting en melodie. **Uiteindelijk is vertalen een oefening in medemenselijkheid:** je moet empathie hebben voor de schrijver, voor zijn boek, voor zijn taal, voor zijn romanfiguren, voor de lezer. 'Van Tolstoj heb ik geleerd dat ik niet bang moet zijn om naïef te wezen,' zegt Sjisjkin. En ik, zijn vertaler, zeg het hem na. Neem nu de volgende passage (in het origineel op pagina 150, in de vertaling op pagina 112):

Сашенька моя!

Как мне стало тепло и хорошо, когда написал твое имя на первой строчке — Сашенька!

Как ты там? Что с тобой? Все время думаю о тебе. И так радостно знать, что ты тоже в твоих мыслях все время со мной!

Знаю, что думаешь обо мне, переживаешь. Не переживай, родная! Вот, раз я пишу эти строчки, значит, ничего со мной не случилось! Пишу — значит, еще жив.

Когда только ты получишь это письмо? И получишь ли? Но ведь знаешь, как говорят: не доходят только те письма, которых не пишут.

Mijn Sasjenka!

Wat gaf het me een warm en goed gevoel toen ik je naam op de eerste regel schreef – Sasjenka!

Hoe is het ermee? Waar ben je mee bezig? Ik moet de hele tijd aan je denken. En het maakt me zo blij te weten dat jij in jouw gedachten ook steeds bij mij bent!

Ik weet dat je aan me denkt, dat je met me te doen hebt. Je hoeft niet over me in te zitten, schat! Het feit dat ik deze regels schrijf, betekent dat er niets met me is gebeurd! Ik schrijf – dus ben ik nog in leven.

Maar wanneer zal je deze brief krijgen? En zal je hem wel krijgen? Maar je kent immers het gezegde: de enige brieven die niet aankomen, zijn de brieven die niet geschreven worden.

Een kind kan de was doen, zou je denken! [Toch bleek deze openingszin heel veelzeggend en rijk aan associaties.](#) Naïviteit betekent dus niet dat je alles zomaar rechthoevige rechte kanten kunt vertalen, maar eerder dat je er nooit voetstoots vanuit moet gaan dat je wel weet wat er staat. Neem bijvoorbeeld ook deze passage waarin Sasja over de tijd mijmert (Origineel p. 190, vertaling p. 142):

В ноге — муравейник. Затекла.

С утра прошли два дождя и студент.

Стекланность, оловянная, деревянная.

Дни юркие, разбегаются ящерками, захочешь ухватить — в руке лишь хвост — вот эта строчка.

Mijn voet slaapt. Is helemaal gevoelloos.

Het regent, het zegent.

Ik voel me glazig, tinnig, houtachtig.

De dagen verschieten, schieten weg als hagedisjes; als je ze wilt pakken, heb je alleen maar de staart in je hand – net als bij deze regel.

Letterlijk staat hier:

In mijn voet/been is een mierenhoop. Hij/het is gevoelloos geworden.

Sinds de ochtend zijn er twee regenbuien en een student voorbijgekomen.

Glazigheid, vertinning, verhouting.

De dagen zijn rap, hollen alle kanten op als hagedissen; wil je ze vastpakken, is er slechts een staart in je hand: deze regel hier.

De vertaler moet zijn eigen fantasie mee laten spelen. Voor mij dook hier het beeld op van die twee soldaatjes die op hun gat vielen. “Het regent, het zegent” volstaat om dit beeld op te roepen bij de Nederlandse lezer. En in plaats van de abstracte begrippen “glazigheid” etc. heb ik gekozen voor het concretere “ik voel me glazig” etc. Ten slotte vond ik het aardig om met “verschieten” en “wegschieten” te spelen; het dekt precies wat er staat en compenseert tegelijkertijd het verlies aan

bepaalde klankeffecten, het klankspel van de Russische zin, die *rk*-geluiden: ...jóerkije...
jásjtsjerkami... roekjé... strótsjka.

Het (in Rusland bekende) sprookje van het sneeuwmeisje speelt een belangrijke rol aan het eind van de roman. Er gaat een prachtige beschrijving aan vooraf van de alomtegenwoordige sneeuw in Sasja's wereld (origineel p. 395 e.v, vertaling p. 299 e.v.):

Не вытерпела, пошла погулять. Ввалилась в снегопад.

Иду и шалею от свежего чистого запаха.

День от этого запаха тоже ошалел, будто забыл роль и несет отсебятину.

И весь город какой-то одуревший.

У перекрестка во рту снежная каша, бормочет что-то.

Памятник был брюнет, а теперь альбинос.

Гадали, где живет снежный человек, а он тут, в скверике.

Ветки тяжелые, прогнулись, норовят схватить за загривок, каждой приходится кланяться.

Так здорово, что зима и снег! Особенно снег! Пришел все пересотворить.

Парк стоял ползими пустотелый, сквозной, а теперь стал снежной дворцовой архитектурой — арки, башни, купола. Деревья так нависают над дорогой, что машины будто въезжают в снежные подворотни.

И вообще снегопад превращает все в одно целое. То каждый на свете жил сам по себе, а теперь всякая скамейка и тумба, не говоря уже о почтовом ящике, понимает полноту и единство существования, не имеющего швов.

Ik hield het niet uit en ging een wandeling maken. Tuimelde de vallende sneeuw in.

Ik raak helemaal buiten mezelf van die frisse, zuivere lucht.

De dag is ook buiten zichzelf van deze lucht, alsof hij zijn rol is vergeten en zegt wat hem goeddunkt.

De hele stad lijkt wel verdwaasd.

Het kruispunt heeft sneeuwbrigade in zijn mond en mompelt wat.

Het monument was een brunette, maar is nu een albino.

Men vraagt zich al jaren af waar de verschrikkelijke sneeuwman woont, en nu blijkt hij hier in het plantsoentje te zijn.

De takken zijn zwaar, ze buigen door, ze proberen me bij mijn nek te pakken, voor elk tak moet ik een buiging maken.

Wat fijn met winter en sneeuw! Vooral sneeuw! Die is gekomen om alles te herscheppen.

Het park heeft er de halve winter hol en open bij gelegen, maar is nu een sneeuwpaais geworden met bogen, torens en koepels. De bomen hangen zo laag boven de weg dat de auto's als het ware door sneeuwportalen rijden.

De sneeuwval maakt überhaupt van alles één geheel. Tot voor kort leefde iedereen in de wereld op zichzelf, maar nu begrijpt elk bankje en tafeltje — om nog maar te zwijgen van de brievenbus — de volheid en eenheid van het naadloze bestaan.

De hele passage na deze sneeuwscène doet overigens sterk denken aan de schrijfstijl van Sasja Sokolov, die in het door mij vertaalde *School voor gekken* (Bezige Bij 1978; *Школа для дураков*, Ardis 1976) ook een minutieuze beschrijving geeft van een straat – met alles erop en eraan. Vergelijk deze scène maar eens met de passage in *School voor gekken* van pagina 171 tot en met pagina 175. Sokolov legt daar het achterlijke jongetje de volgende woorden in de mond:

Ik liep over straat en las achtereenvolgens alle uithangborden en reclamespreuken op de huizen, hoewel ik die allemaal allang van buiten kende, ik kende elk woord van die straat van buiten. Linkerkant. SPEELGOEDREPARATIE. In de etalage een affiche met een jongetje dat ervan droomt om ingenieur te worden, in zijn hand houdt hij een groot model van een zweefvliegtuig. POOLBONT. In de etalage een witte opgezette beer met open bek. CINEMA-BLADERVAL-THEATER. Op een dag zullen we hier met zijn tweetjes naartoe gaan: Weta en ik; (...) RIJWIELVERHUUR. (...) VIS-VIS-VIS. DIEREN-GOUDVINK-WINKEL. Aquariums met salamanders en groene papegaaien – op stokjes. STREEKMUSEUM. Wees leergierig, bestudeer je eigen streek, dat is nuttig. AGT – agentschap voor geheim transport. FIETSEN. En het woord ‘fietsen’ las ik als ‘liefste’. BLOEMEN. BOEKEN. (...) Rechterkant. SCHOENEN-PARAPLU’S-WANDELSTOKKEN. De hele zwik in een winkel. MODEZAAK, kaazedom. WORSTEN. Wie wil er een worstje en wie een warm worstje met brood! GALANTERIE-TRICOTAGE. ONTSPANNINGSPARK, het hek is twaalf en half parsec lang. En daarna pas: POSTKANTOOR (...)

Bij Sjsjkin zegt de verwarde oude Sasja het zo:

De bordjes met straatnamen zijn beplakt.

De sneeuw vliegt ongelijkmatig, met een schuine inval, en op de vensterbanken maakt ze regelmatige hopen, maar met een scheve hoek.

Op de bomen blijft de sneeuw aan maar één kant plakken, ze staan erbij als met witte biezen.

Uit de sneeuwvlagen komt me een of andere struik met dieprode twijgen tegemoet. Jij weet hoe die heet.

Daar heb je een fietser – hij trotseert de winter. De wielen zijn met sneeuw beplakt. Nu is hij afgestapt en gaat te voet verder.

Ik passeer een bouwplaats – onder de overkapping ligt een vuile, natte houten loopbrug, die bij elke stap die ik doe prettig meegeeft onder mijn voeten.

Een kapster is naar buiten gekomen om te roken, ze vangt sneeuwvlokken met het vuur van de sigaret, en ze heeft al vlokken in haar haar. Er kwam iemand de deur uit, en de zware geurenmelange van de kapsalon dreef naar buiten. Hoe kun je een hele dag in zo’n lucht ademen?

Daarna kwam ik langs een kleuterschool en keek door het raam naar binnen.

Ik sta toe te zien hoe mama’s en oma’s kostuums uitpakken en die hun kinderen aandoen – haasjes, sneeuwvlokken, vossen en beren. Een van hen heeft een wolvenmasker opgezet en maakt iedereen aan het schrikken. Een meisje trekt een witte kniekous aan en huppelt op één been.

Door het andere raam zie ik een enorme versierde kerstboom – de lichtjes blinken. In een hoek is men cadeautjes in een zak aan het stoppen.

Door het laatste raam zie ik Opa Vorst de sluiting achter op de jurk van het Sneeuwmeisje dichtgespen. Zij bekijkt zichzelf in een spiegelkje en verft haar lippen. Ze is levend, ook al is ze van sneeuw gemaakt. En niemand die zich verbaast.

Wat me bij Sjisjkin bijzonder aanspreekt, is zijn menselijkheid, zijn humanisme. Daarmee ligt hij op dezelfde lijn als zijn grote voorgangers Dostojevski en Tolstoj. Het was voor mij als vertaler heel belangrijk om die boodschap goed te laten overkomen.

Elke lezer vormt zijn eigen beelden bij het lezen van literatuur. Het lezen van goede literatuur verruimt onze blik en dwingt ons om zelf beelden te vormen: het is de beste training in fantasie en empathie – kortom, in medemenselijkheid. Dat geldt nog meer voor een vertaler: hij moet deze beelden immers concreet maken, zodat ook de Nederlandse lezer er wat aan heeft. Ik heb mijn best gedaan om de lezer een handje te helpen, laverend tussen de bakens *vertalen wat er staat* (Karel van het Reve) en *verzinnen wat er staat* (Harrie Lemmens).

Gerard Cruys, Søborg

Vertalersgeluktournee, apri-meil 2014

September 2013, Møn, Denemarken: de schrijver en zijn Nederlandse vertaler.

Sinds 2000 wordt er op het eiland Møn in Denemarken elk jaar één bekende schrijver uitgenodigd. Het [literaire festival](#) speelt zich af in een landelijke, idyllische omgeving en trekt keer op keer volle zalen. Omdat er maar één schrijver wordt uitgenodigd, heeft het publiek de mogelijkheid zich in diens werk te verdiepen en persoonlijk met hem kennis te maken: men is twee dagen bij elkaar en eet 's avonds samen in het restaurant. De voorgaande jaren kwamen er grote namen als: Günter Grass, Amos Oz, Haruki Murakami, Karl Ove Knausgård en Kim Leine. Dit jaar komt de Noorse schrijver Tomas Espedal. Sjisjkin was er in september 2013. Ik had toen een goed gesprek met hem. Een jaar eerder had ik hem ook al ontmoet tijdens de [Kopenhaagse boekenbeurs](#). Sjisjkin is zelf actief geweest als vertaler en tolk en stelt veel prijs op contact met zijn vertalers – niet om ons te controleren maar om ons juist de ruimte te geven die we nodig hebben. We e-mailen regelmatig met elkaar, ook de vertalers onderling. Op dit moment gaat het vooral om *Venushaar*, een zeer complexe roman.